

סדר בט"ו בשבט

הרב דוד פוטש'

פתיחה, שאלות

לעיטתה ושבט

הדין, הסדר והמינים

למעשה

אחרון חביב

פתיחה, שאלות

ט"ו בשבט, יום מלא באווירה של צמיחה. "חג לאילנות..." - מפזמים הילדים, אנשים רבים יוצאים ליערות ופירות (ט"וב הארץ תאכלו...) מקבלים ביקוש נאות.

אך מה גרם ליום הזה לקבל מעמד הלכתי ביהדות, עד כדי כך שהוא מוגדר כ"ראש השנה לאילן" (משנה ראש השנה א, א)? מה היסוד הרעיוני המחובר אליו? ובכלל, אם תוארו של אותו חג הוא "ראש השנה" - מהו הדין הנפסק בלב חודש שבט²? כיצד אנו יכולים להשפיע עליו?

1 סוכם ונערך על ידי אלעד מוקדס ואריאל דוד. בגירסה אחרת של מאמר זה נוסף נספח לעבודה מעשית על פי התכנים המובאים כאן - מסיבות שונות, הוחלט שלא לצרפו למהדורה זו.

2 נראה שהמקור הקדום ביותר שמוכר בו במפורש ט"ו בשבט כ"יום דין" הוא באדני פו על השולחן ערוך (קלא, ה), שכתב בסתמא "דהוא ראש השנה לאילנות והוא יומא דדינא דפירות".

לכאורה נשאל, הרי בפתיחת מסכת ראש השנה מופיע ט"ו בשבט כ"ראש השנה לאילן", אך במשנה שלאחריה נאמר "בארבע פרקים העולם נידון", וט"ו בשבט אינו אחד מהם (מה גם שחג השבועות מוכר שם כיום הדין לפירות האילן) - ומדוע כתבנו שהוא יום דין?

אולם כנראה, כל אחד מראשי השנה הוא גם קצת יום דין, וכל אחד מימי הדין הוא קצת ראש השנה. הגמרא במגילה (לא ע"ב) מביאה ברייתא המחשיבה את חג השבועות כ"ראש השנה". הגמרא שם שואלת: "וכי עצרת ראש השנה היא?" ומתרת ששבועות הוא גם ראש השנה, שהרי שנינו במסכת ראש השנה שנידונים בו על פירות האילן. מעתה, ניתן לומר גם הפוך, שט"ו בשבט שקרוי "ראש השנה" הוא גם יום שנידונים בו (יש להבחין בין שני הימים, שבועות הוא יומם של הפירות, בעוד שט"ו בשבט הוא יומם של העצים עצמם, ובכללם גם עצי סרק). את ההסתכלות על ט"ו בשבט כיום דין ניתן לראות בפיוט עתיק שכתב רבי יהודה ברבי הלל הלוי, שחי בארץ ישראל בתקופת הגאונים. הפיוט, שהוא "הפילת עמידה מפוייטת" שנאמרה (בומנם)

אפי'ן באפי'ן בבחינת: "ויאמר בעז לרות לעת האכל, גשי הלם" (ע"פ רות ב, יד) - "לעת האכל" דיקא, הינו על ידי האכילה. "גשי הלם" דא יחוד קודשא בריך הוא ושכינתה, בחינת: "ויגש אליו יהודה" (בראשית מד, יח), דא תַקְרַבְתָּא מלכא במלכא (על פי זהר ויגש רו ע"א). רק האכילה צריך להיות מאוכל אחר שנתברר, ואין בו שום תערובות - כי מאכל שיש בו תערובות, על ידי מאכל כזה, יוכל האדם לחטוא (ליקוטי מוהרי"ן, תורה סב).

כעת נפרט.

בכל מאכל, כמו כל דבר גשמי בעולם - יש חלק חומרי, ויש עניין רוחני שגנו בתוכו ומקיים אותו. לאיש הישראלי ניתנת הבחירה כיצד להתייחס, אם ייגש בצורה נכונה, על פי התורה והלכות דרך ארץ - אזי אותו מימד רוחני מתגלה, ומתקיים בכך רצון ה'. אחרת, קורה ההיפך, ויכולה לבוא אל האדם עצבות על ההשחתה ואי היחס הראוי ל"אנרגיה" האלוקית שציפתה לתיקונה.

האדם שהיה שותף לגילוי אור ה' זה - מתחדש בכל המובנים ומקבל כוחות מהבורא להמשך עשייה ותיקון.

כך יבואר המעשה בגמרא⁵ על רב נחמן האמורא, שגילה תשובה חדשה לשאלה רק אחרי שאכל בשר שור. שמלבד המימד הפיזי שהתחזק אצלו בעקבות האכילה, גם עושר רוחני חדש הגיע אליו, והזין אותו בתובנה שענתה לשאלת רבא.

וכך מבשר הראי"ה קוק באורות קדשו, על שמחה, שְׂכָל - הבנות חדשות ועמוקות יותר, הגברת כוח הרצון, הכרה עליונה (רוח הקודש), שבאפשרותנו להיטען בהן ולהיחשף אליהן על ידי תזונה נכונה.

כשאוכלים לשם תאוה חומרית מתגבר העיצבון, בסוד "אֲכָלִי לֶחֶם הַעֲצָבִים" (תהילים קכו, ב). **כי הניצוצות שהיו ראויים לעלות - יורדים, ובהיותם מתעצבים על ירידתם, מרגיש האוכל את עצבם על ידי חילוף של כמה דרכי ההרגשה ותמורות אותיות, עד שההרגשה העצבנית ניכרת בגילוי נפשי בקרבו.**

5 "בעא מיניה רבא מרב נחמן... לצפרא אמר ליה: "חמשה בקר" אמר רחמנא, ואפילו חמשה חצאי בקר, והאי דלא אמרי לך באורתא, דלא אכלי בשרא דתורא" (בבא קמא עא ע"ב-עב ע"א).

שאלה נוספת שיש לברר - מה הקשר העמוק בין יום הדין הזה, ל"סדר ט"ו בשבת" שתקנו לערוך בו חכמי הסוד בדורות האחרונים בארץ ישראל, ובו דגש על שבעת המינים?

ולסיום, לאור כל זאת, כיצד נערוך את סדר אכילת הפירות באופן שיבטא את המסרים אותם ביררנו?

לעיטה ושבת

כדי להתקרב להבנה, נקדים מעט באופן כללי על עצם האכילה.

לפני שאדם אוכל, הוא חש זקוק ונצרך.

אם אדם אוכל בצורה לא נכונה - עלול להיגרם לו נזק. המישור הראשון הוא נזק מבחינה פיזית (כגון השמנת יתר, בעיות לב וכיוצא בזה), כקביעתו של הרמב"ם במשנה תורה:

ואכילה גסה לגוף כל אדם כמו סם המות, והוא עיקר לכל החלאים. ורוב החלאים שבאים על האדם אינם אלא או מפני מאכלים רעים, או מפני שהוא ממלא בטנו ואוכל אכילה גסה אפילו ממאכלים טובים³ (הלכות דעות ד, טו).

והמישור השני הוא נזק במבחינה נפשית ורוחנית - הוא יוכל ליפול לגאווה ומרידה, כמובא בתורה: "וַיִּשְׁמַן יִשְׂרָאֵל וַיִּבְעַט" (דברים לב, טו)⁴.

לעומת זאת, כשהאכילה נכונה, היא יכולה להוביל את האדם למחוזות גבוהים של חיבור עם ה'. וכפי ביטוי של ר' נחמן, שאכילה נעשה יחוד גדול:

דע, שעל ידי אכילתם של ישראל נעשה יחוד קודשא בריך הוא ושכינתה

בטי' בשבת במקום תפילת העמידה הרגילה, עוסק בתפילה לפריון האילנות, ובכל בית על עץ אחר (למשל "אגוז יפריח למעודני", ובהמשך על ברש, גפן, דולב, הדיס, ורד, זית, חרוב וכו', מאל"ף ועד שי"ן). נציין גם את מנהג תלמידי רבי יהודה החסיד להתפלל בטי' בשבת על אתרוג מהודר בחג הסוכות.

3 סוף דבריו שם: "הוא ששלמה אמר בחכמתו: 'שִׁמְרֵ פִּי וּלְשׁוֹנִי שִׁמְרֵ מִצְרוֹת נַפְשִׁי' (משלי כא, כג). כלומר, שומר פיו מלאכול מאכל רע או מלשבוע, ולשונו מלדבר אלא בצרכיו".

4 וכן בסופו של הפסוק: "שִׁמְנַתְ עֵבֶת כְּשֵׁית, וַיִּטֵּשׂ אֶלֶּהָ עֵשָׂהוּ וַיִּנְבֵּל צוּר יִשְׁעָהוּ".

השנה בתחומה, וכדאי להתמקד בה במהלך החודש. בחדש שבט אנו מוזמנים להתמודדות עם ה"לעיטה", ולהגיע לאכילה נכונה ובונה.

הדין, הסדר והמינים

הגדרת התאריך של ראש השנה לאילן משמעותית להלכות ערלה ומעשרות. הטעם המובא ברש"י להסברת דעת בית-הלל שהתאריך המדויק הוא ט"ו בשבט, הוא כיוון שבפועל, בט"ו בשבט עולה באילן השרף - אותו כוח שממנו ייווצר הפרי ("שכבר עבר רוב ימות הגשמים, שהוא זמן רביעה, ועלה השרף באילנות ונמצאו הפירות חונטין מעתה"). [ראש השנה יד ע"א, ד"ה הואיל ויצאו רוב גשמי שנה].⁸

כך שבשיא חודש העבודה על האכילה, כשהלבנה במילואה, מתקיימת ההכרעה ומתחילים כוחות החיים שבעץ להתרקם, מתחילה התהוות הפירות בטבע ו"הטענת" המימד הרוחני שבהם.

מכל זאת נלמד, שהדין המתחולל באותו יום, הוא כמה ואיך להטעין את המציאות באמצעים טובים לפירות מוצלחים.

לכן, דווקא כאן תיקנו בעלי הפנימיות להסב בצורה מכוונת, "לאכול מפריה", כנציגי העולם, האנושות ועם ישראל, ולבקש מהבורא להמשיך להשפיע מטובו

8 ישנו קטע נפלא מספר מוזמנים לחגים של הרב נעם פרל (עמ' 125 ואילך):

מבהיר רש"י, כי למרות שעל פני השטח לא נראה כל שינוי, מהפך עצום מתחולל מתחת לפני הקרקע, בעולם הנסתר מן העין. מעתה יונק העץ ממימי השנה החדשה, ומתחיל להליך אשר יחננו ויבשיל את הפירות כל אחד בעתו ובזמנו - למרות שכרגע העצים כולם נתונים בעיצומה של השלכת ונראים כחסרי פעולה.

יצאנו למדים מעיונו - כי תעצומותיו של ט"ו בשבט תעצומות קשב הם.

בחג זה רוכשים כולנו את ההכרה ויכולת ההאזנה לתהליכים הקורים כאן ועכשיו, אלא שנטרטים הם מעין האדם, ואת פרותיהם יתנו בוודאות בעתיד הקרוב או הרחוק.

תהליכים בטבע, תהליכים אישיותיים בתוכנו, תהליכים חברתיים סביבותינו, תהליכים רוחניים העוברים על האומה כולה, ותהליכי גאולה עולמיים, ההולכים וגואים בחגווי הסלע ובסתר המדרגה. ט"ו בשבט ראש השנה לאילן - למי שמאמין בשורשים, למי שיועד לאגור כוחות ללבלוב מחודש, למי שאינו תלוי בפריחה ופירות, למי שאינו מתייחס מעצים ערומים, למי שמחייך דווקא כשהכל תקוע בבון... למי שחש לפני כולם בשרף החדש המתחיל לעלות באילנות, לחובבי תהליכים ארוכי טווח, למי שמוכן לטעום בפרי מיומש ומצומק, את מתיקות הפירות שטרם חנטו, למחפשי נסתרות בשמות טעמי הפירות ומביניהם, למי שמנסה לטעום בגוע את טעמו של הפרי. ט"ו בשבט הוא ראש השנה לנסתר, לאמוני, לחלומות בראשית התרקמותם.

ועל ידי אכילה בקדושה והגברת המגמה העליונה של טהרת הנשמה ובהירותה, מתוספת צהלת הרוח ושמחה באוכל על ידי שמחתם של הניצוצות שנתעלו, ובשמחתם מאירה גם כן הנשמה, המעלה אותם ושמחה עמם, והלב מרגיש על ידי כמה שבילים וצינורות שונים, וחדות ד' מתגברת עליו.

והיינו "וַיֵּאכַל בַּעַז וַיִּשְׁתֶּה וַיֵּיטֵב לְבוֹ" (רות ג, ז), מאי וייטב לבו? בדברי תורה (מדרש רות ה, טו). שחוץ ממה שנטיית הלב להגברת הרוחניות של העלאת החיים הכמוסים במאכלים מביאה לחשק רוחני, שמתמלא באהבת התורה ולימודה - עוד התוכן המקודש של אכילה קדושה זו - היא בעצמה דברי תורה, וזה "זֶה הַשְּׁלֶחַן אֲשֶׁר לִפְנֵי ד'" (יחזקאל מא, כב; שמונה קבצים א, תשלד).⁶

סעודת קדושי ישראל:

נשמה עליונה מלאה רוח הקודש, יורדת על בחירי בני אדם, קדושי ישראל הצדיקים⁷, בעת שהם באים לאכול את סעודתם, "זֶה הַשְּׁלֶחַן אֲשֶׁר לִפְנֵי ד'" (יחזקאל מא, כב). התרוממות נפשם מתגברת למעלה למעלה, ומרוב זיו חיים העליונים מתגלה גם כן הדר ניצוצות החיים, המפורזים בכל דבר אשר יֵאָכַל, והכוחות הכמוסים [בניצוצות] של השכל, הרצון, השירה האלהית וההכרה העליונה, שבמצב תרדמה וקפאון הם נמצאים בכל היצור, הולכים הם ועולים, ומתאחדים בנשמתו הגדולה של קדוש עליון, והעולם כולו מתמלא אור ושמחה. ו"כל הנהנה מסעודה שתלמיד חכם שרוי בתוכה - כאילו נהנה מזיו השכינה" (ברכות סד ע"א; אורות הקודש ג, עמ' רצג).

לפי ספר יצירה (ה, ב), המיוחס לאברהם אבינו, לכל חדש יש תכונה מסוימת, מידה בנפש שמודגשת יותר בזמן הזה, שהעבודה עליה מסוגלת יותר ומשפיעה על כל

6 ועוד: "מה שהתיאבון הפשוט של האכילה עושה אצל בעלי חיים כולם, ואצל בני אדם בינוניים, להמשיך את האדם לאכול להחזיק את חייו וכוחותיו, פועל בצורה אצילית וכח נשגב אצל גדולי הדעה, צדיקים יסודי עולם, החפץ להתאחד עם כל ניצוצי הקודש הטמונים בתוך המאכלים, שהשמחה הנשמית מתעוררת מהאדם האוכל לעומתם, לקבלם אל תוך נשמתו, להוסיף בהם אור ומדות עולמים, והם בעצמם מוסיפים עו ושמחה בתנועה, גם לפני האכילה. בעת האוכל כבר השמחה מתנוצצת במעמקים, ובאכילה עצמה היא עולה במעלה יותר עליונה, "וַיֵּאכַל בַּעַז וַיִּשְׁתֶּה וַיֵּיטֵב לְבוֹ" (רות ג, ז), וייטב לכו בדברי תורה, שהן הן האכילה והשתייה עצמן, לבאי בסוד ד', דידיעני מאי דמחוי להו במחוג" (שמונה קבצים א, תרא. וראה שם, תרצד).

7 כל אדם שאוכל עם שאיפות קודש, לפי רמתו - גם הוא קונה ברמה מסוימת את הקניינים הרוחניים הבאים.

בעולם ולמלא ידינו מברכותיו - שהרי יש מי שכאן למטה משתדל לממש נכון את רצון הבורא בשפע המתקבל.

שבעת המינים בהם נשתבחה הארץ הטובה מקבלים עדיפות ראשונה.

לטעמו של עניין זה כמה שיטות. אחת מהן, שלמרות ריבוי דעות האמוראים בשאלה מהו מינו של עץ הדעת, רוב השיטות מסכימות שהעץ היה מין כלשהו משבעת המינים⁹. וכמו שהחטא היה באכילה - כך התיקון.

בנוסף לכך, ישנה מסורת בפנימיות התורה מהו האפיון הרוחני של כל אחד משבעת המינים¹⁰, ואפשר לשלב את האפיון הזה בסדר ט"ו בשבט.

9 כך מובא בגמרא:

אילן שאכל ממנו אדם הראשון - רבי מאיר אומר: גפן היה... רבי נחמיה אומר: תאנה היתה... רבי יהודה אומר: חיטה היתה... (ברכות מ ע"א; וכעין זה בסנהדרין סט ע"ב-ע"א).

ובבראשית רבה (טו, ז) הובאו הדעות בהרחבה:

מה היה אותו האילן שאכל ממנו אדם וחוה?

רבי מאיר אומר: חטים היו - כד לא הוה בר נש דעה אינון אמרין "לא אכל ההוא אינשא פתא דחטי מן יומור"... רבי יהודה בר אלעאי אומר: ענבים היו - שנאמר: "עַנְבֵימוּ עֲנְבֵי רוּשׁ אֲשֶׁקֶלֶת מִרְתֵּי לָמוֹ" (דברים לב, לב), אותן האשכולות הביאו מרורות לעולם.

רבי אבא דעכו אומר: אתרוג היה - הדא הוא דכתיב: "וַתֵּרָא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ [לְמַאֲכָל]" וגו' (בראשית ג, ח). אמרת: צא וראה איזהו אילן שעצו נאכל כפריו, ואין אתה מוצא אלא אתרוג.

רבי יוסי אומר: תאנים היו - דבר למד מענינו, משל לבן שרים שקלקל עם אחת מן השפחות, כיון ששמע השר טרדו והוציאו חוץ לפלטיין, והיה מחזר על פתחיהן של שפחות ולא היו מקבלות אותו, אבל אותה שקלקלה עמו פתחה דלתיה וקבלתו. כך בשעה שאכל אדם הראשון מאותו האילן, טרדו הקדוש ברוך הוא והוציאו חוץ לגן עדן, והיה מחזר על כל אילנות ולא היו מקבלין אותו... אבל תאנה שאכל מפרותיה, פתחה דלתיה וקבלתו. הדא הוא דכתיב: "וַיִּתְּפְרוּ עֵלֶּה תְּאֵנָה" (בראשית ג, ז)...

רבי עזריה ורבי יהודה בר סימון בשם רבי יהושע בן לוי אומר: חס ושלום! לא גילה הקדוש ברוך הוא אותו אילן לאדם, ולא עתיד לגלותו. ראה מה כתיב: "וְאִשָּׁה אֶשֶׁר תִּקְרָב אֵל כָּל בְּהֵמָה [לְרִבְעָה אֹתָהּ וְהִרְגִּיתָ אֶת הָאִשָּׁה וְאֵת הַבְּהֵמָה]" וגו' (ויקרא כ, טז) - אם אדם חטא, בהמה מה חטאת? אלא שלא תהא בהמה עוברת בשוק ויאמרו "זו היא הבהמה שנסקל פלוגי על ידה". ואם על כבוד תולדותיו חס המקום, על כבודו על אחת כמה וכמה.

ובמיוחד בוחר חדש (תקונא קדמאה):

...בגין דחב אדם ב' מינין, דאנון חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון וזית-שמן ודבש. ובגין דא הו אמרי רבנן דמתניתא - אילן שאכל אדם הראשון חטה היה, ואחרנין אמרין - גפן הוה, ואחרנין אמרין - תאנה היתה. ולא הו חולקין במלוליהו, דכולא קשוט, דשבעת מינין נטועין בארץ, חטה ושעורה...

10 ובכלל, מצאנו בענין השוני בין כל פרי בהלכות כלאיים: "...והכריעו חכמים ברוח קדשם מהו מין א', כי מלבד התבנית והמראה והטעם - אצור בכל פרי מזון אחר כפי רוב היסודות האצורים בדם החי' ובהרגשות פנימיות מכיר החכם בחלוקות המזון של כל פרי ופרי והם המינים שמנה רבנו..." (דרך אמונה לרב חיים קנייבסקי שליט"א, על הלכות כלאיים ברמב"ם, פרק ג הלכה א, ס"ק א).

למעשה

למעשה, נקפיד בסדר על המישור ההלכתי (של ברכות הנהנין למשל), וכן נוסיף את המימד החויתי של שבעת המינים - בפסוקים שנאמרו עליהם, בדברי חז"ל עליהם, בשירים מתאימים ובתמונות - וכך הבקשה מה' הופכת לעמוקה יותר.

אחרון חביב

ונסיים בחביבותה של הארץ הנבחרת.

בארץ ישראל, החלק הרוחני שבמציאות ובפירות, נגיש ומכוון יותר לאין ערוך מאשר בחוץ לארץ.

כמובא בב"ח (אורח חיים רח, ח):

קדושת הארץ הנשפעת בה מקדושת הארץ העליונה, היא נשפעת גם בפרותיה שיונקים מקדושת השכינה השוכנת בקרב הארץ, כי על כן הזהיר ואמר בסוף פרשת מסעי: "וְלֹא תִטְמֵא אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם יֹשְׁבֵים בָּהּ, אֲשֶׁר אָנִי שׁוֹכֵן בְּתוֹכָהּ" (במדבר לה, לד)... כי באכילת פירותיה אנו ניזונים מקדושת השכינה ומטהרתה ונשבע מטובתה.

ובדברי מרן הרב קוק:

המאכל של ארץ ישראל מקודש בפנימיותו, ואינו מגושם כי אם בחיצוניותו, אבל ממאכלי חז"ל צריכים להיזהר (אורות הקודש ג, עמ' רצה).

אמנם, גם כאן נדרשת עבודה כבירה כדי לא לפול להסתכלות חיצונית ומשיכות חומריות. אך בדורותינו האחרונים, הקרבים לגאולה השלימה, ישראל שבים לארץ ה' ולתורתו גם מאהבה ויראה עליונה, מתאפשרת יותר התגלותם של המרחבים העמוקים בתורה, במציאות ובעוסקים בהם, אם נמצאת ההדרכה הבהירה.

